

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 139 2018

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg
Göteborg: Lisbeth Larsson
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius
München: Annegret Heitmann
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin
Tartu: Daniel Sävborg
Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)
Biträdande redaktör: Niclas Johansson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2019 och för recensioner 1 september 2019. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-38-4

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2019

Väckelse, opposition, identitet

Omvändelser hos författaren Astrid Forsberg

AV MALIN GUNNARSSON

Astrid Forsbergs debutroman *Tungor av eld* (1929) avslutas med en gammal mans varnande tal efter en våldsam väckelserörelse:¹

Välsignelsen kan nå oss på mångahanda sätt. Och elden från himlen behöver inte vara pingstväckelsens eld. Men bara den som längtar kan vänta välsignelsen.²

Forsbergs huvudpersoner längtar nästan alltid efter en inre, genomgripande förändring och något de inte har: ett rättvist samhälle, en innerlig tro, kärlek, bildning, oberoende – något som kan kallas ett slags omvändelse.

Syftet med min uppsats är att beskriva Astrid Forsbergs skönlitterära författarskap utifrån begreppet omvändelse. Eftersom jag har velat göra en övergripande tolkning av Forsbergs skönlitterära produktion har jag avgränsat det studerade materialet till hennes tio romaner och två novellsamlingar. Under min läsning har några motiv framträtt som återkommande hos Forsberg och jag har valt att fördjupa mig i dem. Det gäller kristen väckelse, opposition, kärlek, bildning och identitetssökande. Utifrån dessa motiv har jag formulerat tre aspekter av omvändelse temat, som jag för en diskussion kring: en kristen, en social och en individuell aspekt. I diskussionen citerar jag sedan mer flitigt de romaner, som tydligast exemplifierar respektive aspekt.

I början av författarskapet äger omvändelserna rum i en kristen kontext. Med tiden blir de alltmer sekulära vad gäller handling, karaktärer och ideologisk inramning. Längtan består men målet för den förändras. Längtan till kristusgemenskap blir till längtan efter ett rättvist samhälle för alla, sedan en längtan efter att känna sig själv. I slutet av författarskapet börjar omvändelserna åter få religiös form, men nu med ett annat utgångsläge. Karaktärerna lever i ett sekulariserat samhälle och har möjlighet att själva välja att vända sig från eller till Gud. De väntar inte längre på heliga tecken utan skildras som växande, i linje med en tolkningstradition för omvändelse som utgår från Aristoteles.³ Det är tanken om att ett frö till själens fulländning finns nedlagt i varje människa, tillsammans med en inneboende strävan att förverkliga sina anlag.

Hos Forsberg finns både något av omvändelsegenrens mönsterkaraktär Augustinus och av bildningsromanens Wilhelm Meister, men inte renodlat någon av dem. Ändå går det att göra jämförelser mellan Forsbergs romaner å ena sidan och utvecklingsro-

manen och bekännelseromanen å den andra, och där aktualisera några av de definitioner och diskussioner som rört dessa genrer. Ibland snuddar författarskapet vid utopin, vars innersta kärna, som den engelska sociologen Ruth Levitas beskriver den, är längtan.⁴ Jag tar också upp ytterligare ett återkommande motiv hos Forsberg, nämligen det jag beskriver som en kraftmätning mellan motpoler som tanke och känsla, jordiskt och himmelskt.

Astrid Forsberg

Författaren Astrid Forsberg levde 1898–1966. Hon gav ut två novellsamlingar och tio romaner under perioden 1925–1965. Hon skrev också dramatik, lyrik, tidskriftsartiklar och reportage.⁵ Väckelse, Hälsingemiljöer och skuldfrågor kan stå som sökord till hennes författarskap, som idag inte utmärker sig som särdeles efterfrågat.⁶ Forsberg är inte heller särskilt omskriven.⁷ Enligt Bergsjö byabok var fadern smed och bonde.⁸ Författaren Bernt-Olov Andersson skriver i *Gästrik-Hälsinge Litteratur* att han också var handlare, och högerman. Modern var lärarinna.⁹ Hon omnämndes med respekt i bygden, berättar Ethel Engberg, en tidigare granne till Forsbergs i Gammsätter.¹⁰ Det Forsbergska hemmet var baptistiskt, och enligt Andersson gällde det särskilt modern.¹¹ Båda föräldrarna hade genom sina föräldrar i sin tur ett ursprung i Värmland. Förutom Astrid fanns fem yngre syskon i familjen. De växte upp i en tid när folkrörelserna för bildning, jämlikhet, nykterhet och väckelse var starka. Samtidigt sekulariserades Sverige.

I början av 1900-talet gick över landet en pingstväckelse, som på många platser ledde till att pingstförsamlingar bildades, ofta som avknoppningar från baptisterna. På vissa håll skedde det inramat av spektakulär dramatik och interna konflikter. Sådana exempel fanns det enligt Engberg också i trakten omkring Gammsätter och kyrkbyn Bergsjö, men när just Bergsjö pingstförsamling bildades 1914 gick det lugnt till. Då var Astrid Forsberg 16 år. Femton år senare, då hennes debutroman just kommit ut, skriver hon i ett brev till författaren Sven Lidman: ”Pingströrelsens [sic] genombrott i en hälsingeby hör till mina allra starkaste barndomsminnen. Det är på dessa minnen jag byggt min roman. Och jag har sökt berätta objektivt, sanningsenligt.”¹²

Forsberg utbildade sig till folkskollärare och arbetade i bruksorten Hedvigsfors innan hon flyttade till Stockholm. Också där arbetade hon som lärare, men skrivandet tog sedermera över. Som veckotidningsjournalist skrev hon i början av 1920-talet för den socialdemokratiska kvinnorörelsens tidskrift *Morgonbris*. Hon skrev för Lärarinneförbundets tidning och var redaktör för densamma 1933–1934.¹³ Bland övriga tidningar hon medarbetade i var *Husmodern*, *Idun* och *Vecko-Journalen*. På 1920-talet kom hennes första skönlitterära verk ut, två novellsamlingar, och hon gjorde roman-debut 1929.

På 1950-talet konverterade Forsberg till katolicismen.¹⁴ Hon var gift en tid och hade en adoptivson.¹⁵ Forsbergs tionde och sista roman kom ut 1965, året före hennes död. Enligt *Svenska Dagbladets* dödsfallsnotis var hon då mitt uppe i arbetet med en romantiserad biografi om vännen och publicisten Ebba Theorin-Kolare.¹⁶

I antologin *Röster i Hälsingland* från 2007 sammanfattar Anne Brügge Forsbergs författarskap så här: ”Kvinnorna i hennes texter rymmer, bråkar och skämmer ut sig. Männen försöker tämja dem, men lyckas bäst när de kommit igenom ilskan och tar det nätt.”¹⁷ I *Gästrike-Hälsinge Litteratur* från 1996 presenteras hon i en tresidorsartikel och hon ägnas en helsidesartikel av Jan-Olov Nyström i *Hudiksvalls Tidning* 2002, ”Erotik och väckelse”.¹⁸ Båda texterna behandlar det religiösa innehållet i romanerna. Andersson menar att Forsberg orättvist placerats in i ett enbart religiöst fack, i vilket jag instämmer. Varken han eller Nyström tar däremot upp de sociala teman som också finns i författarskapet.

Vid Forsbergs död publicerade *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* varsin dödsfallsnotis. Där lyfts framför allt författarskapets religiösa inslag fram men även de sociala, liksom författarens psykologiska insikt.¹⁹ I en recension av *Jordens barn* (1944) framhöll signaturen A. G. S.-e. i *Dagens Nyheter* att Forsberg för allmänheten ”mest är känd som en kunnig journalist med tonvikt på det sociala reportaget”.²⁰

I ett brev till redaktören Fredrik Ström 1935 visar Forsberg tydligt vilken ambition hon själv hade i sitt val av reportageämnen:

Skjut nu inte från Er det här manuset i julbrådskan, innan Ni åtminstone tittat på det. Finland har blivit aktuellt genom det nordiska samarbetet. Och då passade jag på att skriva ned den här artikeln, som jag länge tänkt på för Soc. Dem. räkning. Jag har studerat finska förhållanden under tre månader i sommar, så jag är ganska inne i vad jag skriver om. [– – –] Jag skulle gärna vilja skicka Er ytterligare två artiklar, en med utsiktspunkt från Karelen, där de politiska förhållandena är nattsvarta i jämförelse med Tammerfors och en från Petsamo, miljön till filmen Fredlös.²¹

Religiösa frågor är inte huvudsaken här, snarare politiska och sociala förhållanden. Ytterligare ett brevcitat ger en bild av hennes journalistiska inriktning:

Jag är ganska nöjd med att ha återgått till de Åhlen & Åkerlundska tidskrifterna V.J. och Husmodern, därför att dessa båda tidskrifter når så stor publik. Läger de också an på en hel del saker, som skall vara publikdragande, så har de å andra sidan inte bara skröp utan tar upp verkligt aktuella och bra saker. Nu senast har jag hållit på med standardiseringen av möbler och barnkläder m.m. Relativt öppna för synpunkter av det slag som Jalmarm uttryckte är nog också dessa tidskrifter.²²

Att producera publikdragande skräp ligger inte för författaren, däremot att skriva seriöst om traditionella kvinnoämnen.

Forsberg i sin samtid

Forsbergs författarskap sammanfaller med en tid då antalet kvinnliga författare ökade. Hur många de faktiskt var har inte återspeglats i litteraturhistorieskrivningen, som Pia Lamberths kvantitativa undersökning av kvinnliga svenskspråkiga författares aktivitet 1900–1949 visar.²³ Samma sak gäller historieskrivningen om kvinnliga journalister, enligt Katarina Lundgrens avhandling *Solister i mångfalden*.²⁴

Lamberth pekar också på att ämnesvalen för kvinnliga författare på 1910-talet börjar förändras. Det blir vanligare att kvinnor skriver biografier, natur- och kulturhistoria samt vardagsrealistiska och samtidsdebatterande romaner. ”Påfallande många kvinnliga författare skrev med olika slags religiöst uppsåt”, skriver Lamberth, och menar även att “[d]et förekommer också ganska många titlar som anspelar på olika väckelser, här tycks dock lyriken ha varit det huvudsakliga mediet även om det också skrevs romaner på detta tema”.²⁵ Kristin Järvstad har i sin doktorsavhandling *Att utvecklas till kvinna* funnit att religiösa spörsmål får större utrymme än övriga intellektuella frågor i kvinnliga utvecklingsromaner på 1900-talet. Hon tolkar det som ”ett uttryck för att religionen är en del också av en kvinnlig sfär och ligger närmare kvinnans traditionella roll”.²⁶ En liknande utgångspunkt har den norska litteraturkritikern Ingrid Nymoen i artikeln ”Omvändelsefortellinga som sjanger”.²⁷ Där drar hon slutsatsen att kvinnor var bättre rustade för det moderna subjektets möte mellan andligt och socialt liv. Kvinnors traditionella ansvar för det personliga, familj och identitet, fick innefatta även religiös identitet. Kvinnors dominans i denna sfär har gett dem ett försprång när det gäller att utforma det privata religiösa jaget, trots att de stått under männens auktoritet i religionens offentliga sfär.²⁸ Lundgren poängterar att många kvinnliga journalister skrev sociala reportage av eget intresse, inte bara för att de på grund av sitt kön skulle vara hänvisade till det. Hon understryker också att de sociala reportagen på 1930-talet hade en annan status än idag. Att kvinnor skrev dessa i dagstidningarna var snarare ett sätt att vidga nyhetsgenren, än något slags reträttplats.²⁹ Vad gäller Forsbergs eftermäle är det just de religiösa temana och ämnesvalen som nämns. Möjligt är, att hon har blivit ihågkommen mer för de traditionellt kvinnliga ämnen som hon förvisso ägnade sig åt, än för ett idépolitiskt engagemang som så avgjort också finns där.

Omvändelse i litteraturen

Ibland har jag längtat – längtat efter – efter en lycka, som smular sönder själen och helar den igen – så där, så att man upplever det ofattbara – det största. (*Tungor av eld* 129)

Omvändelse är ursprungligen en biblisk term som motsvarar hebreiskans *shuv* och grekiskans *metanoia*, med betydelsen ”att folket eller den enskilde vänder sig till Gud och förändrar sin livshållning”.³⁰ I Bibeln finns ett starkt krav på att den troende ska omvända sig och inom olika väckelserörelser har omvändelsen spelat en stor roll. Men omvändelse kan också definieras psykologiskt, filosofiskt och politiskt som ”en djupgående förändring av en persons självuppfattning och livsåskådning, en övergång till ett nytt värderingssystem eller till en fördjupad livshållning”, enligt *Nationalencyklopedin*.³¹ Även *Religionslexikonets* definition går utanför en strikt religiös betydelse: ”Radikal förändring av en människas tro och livsinställning, ofta men inte nödvändigtvis i religiös riktning.”³²

Inger Littbergers bok *Omvändelser* är en undersökning av svenska omvändelseromaner från sent 1800- till sent 1900-tal. Den behandlar sambandet mellan litteratur, tolkning och omvändelse och visar att ett brett material av sinsemellan mycket olika romaner kan beskrivas som omvändelseromaner. Genren omvändelseroman är lite utforskad inom litteraturvetenskapen.³³ Den teologiska och religionsvetenskapliga forskningen om konversion är däremot omfattande.³⁴ Där finns det flera sätt att ringa in det Littberger beskriver som ett komplicerat fenomen.³⁵ En viktig distinktion gäller huruvida omvändelsen ses som plötslig/paulinsk eller som en process.³⁶ Det senare synsättet har blivit det vanliga i nutida forskning, något religionssociologen James T. Richardson har beskrivit som ett paradigmskifte. Ungefär från 1960-talet ses omvändelse inte bara som en plötslig förändring, styrd utifrån. Nyare beskrivningar understryker den viljestyrda individen i en social kontext.³⁷

Andra författare som representerar det nya paradigmet är religionssociologen Lena Löwendahl, som lyfter fram att konvertiten med det nya synsättet ses som aktiv, till skillnad från att tidigare ha setts som passiv.³⁸ Den amerikanske religionsforskaren Frank K. Flinn framhäver båda sidorna av omvändelsen: plötslig impuls i kombination med längre, inre process. Flinn beskriver två modeller i västerländsk tradition för att tolka omvändelse. Den första utgår från Platon och den nyplatonske Augustinus. De ser själen som ett andligt öga, som fulländas genom att vända sig från det jordiska till det eviga – idéernas värld, eller Gud. Det synsättet leder till en tolkning av omvändelse som en plötslig händelse och en flykt från tiden. Den andra modellen utgår från Aristoteles och Thomas av Aquino. De ser själen som tillväxtens princip i allt levande och något som fulländas genom att växa. Ett synsätt som leder till tolkningen att omvändelse är en process i en växandets cykel.³⁹

Eftersom Littberger är intresserad av avvikelser från det förväntade omvändelseberättandet avstår hon från en specifik definition av begreppet omvändelse. Hon godkänner ändå som kriterium Nymoens definition: ”att omvändelsen handlar om att ändra riktning, växla spår, byta sinne; att få ett nytt jag”, men värjer sig i likhet med andra forskare mot en alltför vid definition av omvändelseberättelse.⁴⁰ Littberger menar visserligen att begreppet kan användas utan att avse renodlat religiös förändring, men i sitt material av svenska 1900-talsromaner behandlar hon inte politiska eller psykologiska omvändelser. Det har däremot jag gjort, och har därmed en bredare definition av omvändelse.

I den här artikeln definierar jag omvändelse som en inre, genomgripande förändring med rötterna i kristendomen. Det motiverar jag med att Forsberg själv använder begreppet bortom en strikt religiös betydelse, samtidigt som hon aldrig helt lämnar de religiösa motiven och miljöerna. Gudstro är en vanlig utgångspunkt för existentiella diskussioner i romanerna. En kyrka eller en präst är ofta betydelsebärande för omvändelse. Kristen omvändelse driver handlingen i *Den förlorade fadern* (1960). Ett exempel på kristen härledning också i en icke religiös intrig är *Du är vägd på en våg* (1935). Huvudpersonen Sigrid genomgår här en psykologisk pånyttfödelse utan religiöst sammanhang. Men redan titeln är biblisk och syftar på ett genomgående tema i Sigrids utveckling: hon har syner som gestaltar upplevelsen att hon och hennes handlingar är vägda på en våg, en referens till ett bibelcitats som varslar om kung Belshassars fall. Sigrid är dock i slutändan inte ”befunnen för lätt”, som fallet blev för Belshassar.⁴¹

Hos Forsberg skiftar omvändelsen funktion i texterna, från form- till innehållsmässig. I de tidiga romanerna bygger intrigerna till stor del på omvändelser. Senare verk är i högre grad karaktärsromaner än handlingsromaner och längtan efter omvändelse en del av innehållet. Jag inordnar mig helt i hur Littberger skiljer mellan de svenska orden omvändelse och konversion. Engelskans *conversion* betyder både omvändelse, med den innebörd av inre förändring som jag har beskrivit här, och en formell övergång till en specifik trosriktning, konversion. Det vill säga i betydelsen att, som till exempel Forsberg själv gjorde, konvertera till katolicismen.

En möjlig analysmetod är att söka metaforer för omvändelse. Flera forskare ser metaforer som viktiga eller nödvändiga för att uttrycka den transcendent och på sätt och vis alltid obeskrivbara upplevelse som omvändelse är. Harold Bloom ser metaforer som en förmedling från en erfarenhet till en annan och menar att litterära verk kan kommunicera transcendent.⁴² Karl F. Morrison hävdar däremot att språket inte kan ge uttryck åt omvändelseupplevelsen och att själva ordet omvändelse är en metafor.⁴³ Ralph Metzner listar kännetecknen på tio klassiska metaforer för jagets förvandling.⁴⁴

Från den kultursociologiska indiska forskaren Gauri Viswanathan lånar jag begreppet oppositionell omvändelse. Viswanathan har studerat olika texter, bland dem popu-

lära romaner och det brittiska styrets mantalslängder i Indien, som belyser omvändelsers politiska funktion i ett samhälle. Hon visar hur omvändelse å ena sidan kan vara oppositionell, å andra sidan assimilerande. Enligt Viswanathan är omvändelse en av de mest destabiliserande aktiviteter som finns i det moderna samhället och berättandet om den belyser inte bara en politisk aktivitet i sig utan också själva övergången till det sekulära samhället.⁴⁵

Kristen aspekt: väckelse

Plötsligt öppnade hon munnen, och hennes röst skar som en spröd ton genom oväsen och sorl.

– Se Kristus kommer! ropade hon. (*Tungor av eld* 206)

Den första aspekt av temat omvändelse som jag ska undersöka är kristen väckelse. Bara Forsbergs tidiga, renodlat historiska romaner *Tungor av eld* (1929) och *Eros och koret* (1937) skildrar faktiska kristna omvändelser. Ofta gestaltas där å ena sidan mycket starka känslomässiga uttryck för kärlek till Kristus, och å andra sidan en förändring till större disciplin och förnöjsamhet.

Tungor av eld utspelar sig under fem veckor 1908 då en väckelsevåg går genom en hälsingsk inlandsby. Tiden sammanfaller med den historiska väckelsevåg som ledde till pingstkyrkans bildande i Sverige. Huvudpersonen Helga är förälskad i storbonden Erik och har flyttat långt hemifrån för en lärartjänst i fästmannens hemby. Men hon grips av en nyanländ väckelse, så till den grad att hon bryter förlovningen och lämnar byn för att bli kringresande evangelist. På väg till ett möte i snösmältningstiden blir hon genomblöt, sjuk och dör. Hon uppnår andlig, individuell lycka, men ur ett jordiskt perspektiv går det alltså inte bra för henne. Berättelsen har 1800-talsromansens traditionella slut, giftermål eller död. Denna stereotyp utmanades av en rad av 1900-talets kvinnliga författare, vilket den amerikanska kritikern Rachel Blau DuPlessis har visat. Deras projekt blev att finna en väg för den kvinnliga karaktären som ligger bortom slutet, ”beyond the ending”. Det gjorde de bland annat genom att bryta upp meningsbyggnad och form och genom att söka efter nya sociala relationer för huvudpersonen att komma hem till.⁴⁶

I slutet av *Tungor av eld* går Helgas fästman Erik till kapellet i ett desperat försök att rädda henne innan hon lämnar byn:

Helga hade rest sig upp och stod med armarna lyftade och blicken lyckostrålade, riktad mot någon syn, osynlig för alla andra. Hela hennes anlete strålade, som om det återspeglade himmelska strålar. Hon gick ut ur bänken och förflyttade sig liksom sakta glidande

allt närmare och närmare den underbara synen, som ingen annan än hon såg. Och hon fortfor att tala:

– Se Kristus, den himmelske brudgummen! Han kommer för att hämta sin brud. Nu är han här mitt ibland oss, och hans härlighet uppfyller denna sal. Se såren efter spikarna och törnekronan! Han ser på oss med sin blick av ljuvlig godhet – – – Än är inte tiden inne för oss. – – – Nu går han åter bort! – – – Åh, Gud mitt hjärta – – – jag dör – – – jag har sett Kristus!

Helgas blick stelnade till, och hon störtade ner som en död mitt i gången. (*Tungor av eld* 206)

Fler församlingsmedlemmar, särskilt kvinnor, lever ut sina känslor på liknande sätt:

Maja Larsson, Bladins lilla tjänsteflicka, låg på golvet, vältrade sig mellan bänkarna och skrek som en marterad fånge. En annan ung kvinna vände ett runt, rödblommigt ansikte mot den rasande, skrikande flickan och föll efter en liten stund själv omkull på samma sätt på golvet. Sjöholm kröp på sina knän fram till de vanvettiga kvinnorna. Hans ögon stodo stela, och ansiktet lyste grönt i lampskenet. (*Tungor av eld* 233 f.)

Helga blir predikant och lämnar all gammal gemenskap bakom sig. Idealet är annars att som omvänd försöka fortsätta sitt vanliga liv, glad och skötsam. Den slarviga pigan Mimmi får anstränga sig för att leva upp till det tydliga idealet: ”Nu såg det ut, som om Mimmi verkligen bemödade sig om att bli en annan människa. Allt det fräcka och flabbiga i hennes väsen undertrycktes eller doldes. Hon var vänlig och glad och ödmjuk. Hon försökte utföra sina sysslor så väl som möjligt.” (*Tungor av eld* 147 f.)

I den långt senare romanen *Ängel av trä* (1957) är väckelsen bärande för tankeinhållet men utgör inte intrig i ramberättelsen. Huvudpersonen Anders för en tänkt dialog med sin gammelfarmor, och kommenterar skötsamheten som en viktig del i gamla tiders väckelserörelse. ”Jo, nog förstår jag att ni behövde er radikala frälsning men...”, säger han och syftar på att många behövde komma till rätta med superi och spel som förstörde tillvaron.⁴⁷

Ett annat exempel på hur väckelsen förändrar en människas tillvaro från synd till välsignelse är den fattiga Lova. Hon förändras från ”sköka” till en skötsam ”syster”. Helga reflekterar över likheten mellan sig själv och Lova i ett brev som hon skriver i slutet av romanen då hon lämnat livet i byn bakom sig:

Efter människors sätt att döma, eftersom det syntes utifrån, var det förr en himmelsvid skillnad mellan henne, som kallades sköka, och mig, som betraktades såsom en ren ung flicka, älskad av en man och färdig att under allas välsignelser bli hans brud. Men redan då fanns en likhet mellan Lova och mig, som ingen kunde upptäcka, och som inte ens jag kunde drömma om. Vi voro bundna med samma bojor, slagna i samma synd. Inom oss bodde samma frestelse. (*Tungor av eld* 256)

Här finns ett embryo till att problematisera ojämlikhet och sociala skillnader, motiv som uttrycks tydligare i Forsbergs senare romaner och som jag ska återkomma till nedan. Texten konstaterar skillnaden mellan kvinnorna men understryker den inte, vilket den däremot gör med likheten, genom den tredubbla upprepningen av ”samma”.

Tungor av eld innehåller också kritik mot väckelsen. Redan på de första sidorna i boken beskrivs andan i bönhuset som både lockande och skrämmande i sin känslomässighet. Den är ”het och full av spänning. Den laddade människornas själar med stor oro”, och Helga: ”Hon kunde ej hjälpa det, men en kväljande känsla kom över henne, då hon nu hörde suckarna och utropen, som utgingo från de eldigt troendes läppar. Var inte detta att neddraga och missbruka Guds namn?”. Vid detta sitt första besök i bönhuset fascineras ändå Helga och grips av den nye predikantens tal. Hon ”kom nu in i en egendomlig stämning, som utslöt all kritisk eftertanke” (*Tungor av eld* 8, 17 f., 19). Berättarens kritiska omdöme varvas boken igenom med allt mer galna utlevelser av väckelsen. Avståndet mellan berättare och huvudperson växer och laddar berättelsen med spänning.

Väckelsen tar sig snart skrämmande starka uttryck:

– Pendaro, peniro, masch, misch, nikato, pendaro, nikinto, sena, Jesus, ooooooooooh – –
Fradgan stod kring munnen på honom, och hans ansikte lyste nästan blåvitt. Syster Berg föll så småningom ihop på golvet lik en trasa, och hennes ordsvall blev till ett hest väsende, tills hon alldeles domnade och låg stilla som en död. (*Tungor av eld* 121)

Det är en skildring av extatiska känslomässiga uttryck, som tillsammans med idealet skötsamhet utmärker den kristna aspekten av omvändelse hos Forsberg.

I *Eros och korset* är tonläget mer dämpat och de kristna omvändelserna uppblandade med framför allt social omvändelse.⁴⁸ Också den boken utspelar sig i en väckelsevåg som har inträffat historiskt, nämligen den herrnhutiskt inspirerade 1700-talsväckelsen.⁴⁹ Romanens huvudkaraktär, prästen Olof, understryker med emfas rörelsens jämlikhetsideal men med honom gestaltas också de erotiska utsvävningar som blivit en del av dess eftermäle.⁵⁰ Den unge Olof kommer till en liten församling i Västergötland. Många blir väckta av hans medryckande och radikala predikningar. Han och herrgårdsfröken Catharina gifter sig utan hennes föräldrars samtycke och flyttar till en enslig bygd i Hälsingland. De är fattiga och får snabbt tre barn. Olof blir mycket uppskattad som präst men har förhållanden med andra kvinnor. Till slut är han tvungen att lämna trakten. Catharina och barnen flyttar in hos kyrkoherdens familj. Olof blir kringvandrande präst, får feber under en vandring och dör i en skogskoja efter att ha fått frid med Jesus.

I denna roman är omvändelserna lugnare och berättaren mindre kritisk till väckelsens framfart i bygden. Kvinnorna går före, i den här berättelsen liksom i den förra. Först ut att bli läserska är Rättar-Lena. Hon är en klok, redig och arbetsam kvinna:

Nu talade prästen till henne om den ljuva sötman en arm och fattig syndare får erfara, då han flyr in i återlösningens grotta, in i den marterades sår. Mor Lena förstod inte allt vad prästen sade, men hennes själs ögon häftade vid den korsfäste, och hennes hjärta blev mjukt som vax. (*Eros och korset* 40)

Här står ingen fradga kring munnarna och inga ansikten lyser blåvita. Istället är det mesta mildt, mjukt och ljuvt. Icke desto mindre är känslorna starka och kopplade till Kristus. Efter omvändelsen är Rättar-Lena ”duktig och arbetsam som förut”, ”lika blomstrande och frisk”, men också ”strålande av en egendomlig hjärtats glädje”. Hennes ord är inte bara karska och bestämda som förr utan kan också vara ”milda och stapplande”. Rättar-Lena faller visserligen också i kramp framför altaret och upplever hur blodsdroppar faller över hennes huvud. Innan dess har hon dock nigitt djupt för herrgårdsfrun och prästen och bett dem ”inte anse henne alltför djärv och framfusig” för att hon vill stå ensam framför krucifixet (*Eros och korset* 40, 42). Det är fortfarande omvändelse i form av kristen väckelse, men skildrad delvis ur en social aspekt som introducerar idén om det jag kallar oppositionell omvändelse. Rättar-Lenas förhållande till Jesus är inte helt självständigt. Det anpassas efter relationen till dem som står över henne socialt och hon ber indirekt om herrgårdsfruns och prästens godkännande att stå vid krucifixet.

När Catharina uttrycker en stark oro av det mer nervösa slaget är det snarast dragningen till den attraktive prästen, som väcker den:

Catharina hade dragit av sig sina långa handskar och kramade dem som om de hade varit levande händer. Hon skakades av en rysning genom märg och ben. Sorgens, lyckans och den hemlighetsfulla aningens känslor bubblade samtidigt upp inom henne. Genom ett flor av tårar betraktade hon den unge prästen. Ett knippe solstrålar föll direkt på hans huvud, och hans opudrade, ovärdade lockar glänste som guld. (*Eros och korset* 14 f.)

Att med bubblande känslor betrakta solstrålarna på en mans hår liknar nog jordisk kärlek mer än himmelsk frälsning, även om scenen också för tankarna till en himmelsk gloria. Den kristna väckelse Catharina blivit del av ger henne här tillfälle att frossa i känslor av åtrå.

Företeelsen omvändelse etableras alltså i de här två tidiga verken på ett konkret och förväntat vis inom en kristen gemenskap. Den är resultatet av en kollektiv väckelserörelse som plötsligt når en mängd individer. Den uttrycks som en personlig, känslostark relation till Kristus och större skötsamhet. Här går det att tala om konversion enligt de religionsvetare som använder begreppet strängast, det vill säga en övergång inom en kristen kontext.⁵¹ Först längre fram i författarskapet blir omvändelsen frikopplad från en församling och istället en individuell angelägenhet. Att vara fritänkare, som Helgas fästman Erik, är något det bara viskas om i *Tungor av eld*. I Forsbergs sista bok däremot, *Rött ljus i mörker* (1965), resonerar huvudpersonen Peter i jagform öppet med

en fritänkares argument. Han delar inte ”de troendes tro” och frågar: ”Men Gud då? Var finns han?”⁵²

Sociala aspekter: opposition, kärlek och bildning

Kärleken sammansmälte med omvändelsen, och Eros hette befriaren. Hon hade fått nya ögon att se med. Och hon såg även sig själv, Catharina Bengtsdotter Ekelöf som en självständig personlighet med eget hjärta, egen vilja, egen kraft att driva viljan igenom. Oket var kastat, det gamla oket, familjelydnadens och förbudens. (*Eros och korset* 80)

I det här citatet får vi veta flera saker. Catharina är kär. Hon har också fått nya ögon att se med, och i överförd mening ny insikt om sig själv. För det tredje har hon börjat se sig som en självständig person, som av egen kraft kan gå emot lydnad och förbud. Dessa tre aspekter – kärlek, bildning och opposition – rör karaktärernas omvändelser i relation till andra, till omgivning och samhälle.

OPPOSITION

Med Catharina gestaltas en opposition i likhet med hur Viswanathan använder begreppet. En opposition som inte bara är själslig, utan också idépolitisk, ett världsligt jämlikhetskrav manifesterat som att hon kastar det gamla oket, familjelydnaden och förbuden. Här läser jag in ett tidigt steg på vägen mot att utveckla identitetssökandet som tema. I sin bok *Det gudlösa folket* gör religionshistorikern David Thurfjell en sammanfattning av väckelserörelsernas betydelse för den individuella frigörelsen:

Genom de pietistiska och herrnhutiska väckelserörelserna introducerades ett individbaserat sätt att tänka för vanliga människor, och med detta följde ett upproriskt och frihetslängtande förhållningssätt gentemot överheter. Denna religiöst innerliga rörelse kom därför, paradoxalt nog, att få stor betydelse för ifrågasättandet av kyrklig auktoritet inom kristenheten i stort, och därigenom för avvecklandet av kyrkans maktposition i det svenska samhället. Den kom genom detta också att bereda marken för de sekulära upplysningsidéernas utbredning bland vanligt folk.⁵³

Även om pietismen och herrnhutismen inte var individualistiska i modern bemärkelse så bidrog de alltså till just en sådan utveckling, till att kasta det gamla oket.

Både Helga och Catharina frigör sig och växer genom väckelsen. Den blir en del av deras biljett bort från påtvingade roller: deras opposition. Helgas väg in i väckelsen i *Tungor av eld* kan läsas som en självständighetshandling. Inte någon framgångsrik sådan, eftersom den leder till hennes död, men ändå på ett annat sätt lyckad: ingenting tyder på att hennes nya liv gör henne mindre lycklig än livet på bondgården och som

lärarinna – ett arbete hon faktiskt inte haft så stor glädje av (*Tungor av eld* 253). Hon är samtidigt både oppositionell i förhållande till sin fästman, och på ett ytligt plan assimilerad i rörelsen. Kärleken till Erik har inte varit någon stor och förtärande eld för henne, hon saknar och tvivlar på själarnas gemenskap: ”Kanske var [...] det som bodde i själens djup, sådant man inte kunde draga fram” (*Tungor av eld* 46). Förgäves försöker Helga binda sig till det konkreta, jordiska som Erik står för. Förhållandet beskrivs som äkta men också som ett där något fattas och där hon är osynlig. Erik har en bild av den upphöjda kvinnan och av ett avstånd till henne som gör henne till ”prinsessan”. Det är möjligt att tolka hennes oro och missnöje som delvis orsakade av ojämlikhet mellan könen (*Tungor av eld* 43 ff., 76, 86). Själva mötena i kapellet beskrivs som frigörande för kvinnorna:

Bleka, blyga, tillbakadragna kvinnor, som förr aldrig kunde få ett ord över sina läppar vid en offentlig sammankomst av rädsla att höra sin egen röst, eller för att de inte kunde finna de rätta orden, reste sig nu upp och biktade sin lycka eller tackade Gud med en intensitet och glöd, som mor Ingrid knappast hört maken till. Förr lydde de apostelns råd: ”Kvinnan tige i församlingen!” Nu hade den nya rörelsen löst deras tungors band, och de längtade blott att få öppna sina hjärtan och blotta själens hemlighet. (*Tungor av eld* 236 f.)

Kvinnorna får röst och Helga blir en ledargestalt inom rörelsen.

Om möjligheten att uppnå världslig jämlikhet genom väckelsen är svagt skissad i *Tungor av eld*, är samma tema mer utvecklat och genomgående i *Eros och korset*. Den herrnhutiskt inspirerade väckelse som beskrivs där har stark betoning på ett demokratiskt ideal. Här har omvändelsen ett både kollektivt och individuellt mål. Sedan Catharina och Olof i hemlighet bestämt sig för varandra har Olof, vacker och rastlös, skrikit: ”Må djävulen ta alla ståndsskrankor!” Han ämnar fria. I det läget får vi veta att han för sin överordnade, kyrkoherden ”mer än en gång livligt disputerat om den opersonliga massan, folket, som inför prästen och läraren borde upplösas i individer, personer, själar, alla sinsemellan olika men alla famlande och sökande efter glädje, lycka och rättfärdighet” (*Eros och korset* 94 f.). Både skillnaderna och likheten mellan människor ryms i den formuleringen. Alla är olika – men de delar sökandet efter lycka. Att få Catharina, som står över Olof i börd, är ett steg mot att uppfylla både hans individuella mål och det kollektiva, att riva ståndsskrankorna.

Precis som i *Tungor av eld* söker människorna i *Eros och korset* lycka genom frälsning, men den här gången erbjuds något annat också. Den kristna väckelsen är inte bara kopplad till kärleken, utan också till en jämlikhetsideologi som innehåller fröet till krav på samhällsförändring. Olofs popularitet bygger på karismatiska predikningar, samtidigt som den förklaras av hans sociala insatser och relativt jämlika attityd till folket. Han vill ha ”rättvisa” och ”förbrödring” (*Eros och korset* 18, 53, 217).

I hela författarskapet är genusperspektivet tydligt, även om frågor om övergripande jämlikhet mellan individer är mer framträdande. En hel inlaga för att belysa situationen för kvinnor, som blivit gravida utanför äktenskapet, finns i *Du är vägd på en våg*. Kritiken mot hyckleriet i ett samhälle som dömer kvinnor men inte män för samma handling och där det ändå är fritt fram att tjäna pengar på de drabbade, är otvetydig.⁵⁴ Ett annat exempel är Märta i *Jordens barn*. Hon hör till ”den nya tidens kvinnor”. ”Vi kommer att arbeta tillsammans”, säger hon om sig och sin man Jan-Erik. Detta trots att han framstår som läraren, ledaren och försörjaren. Han tilltalar gärna Märta ”[k]ära, lilla barn” och liknande.⁵⁵ Hon säger aldrig så till honom. Den nutidsfärgade reflektionen är att ”tillsammans” inte betyder mer än att hon backar upp hans idéer genom att vara sekreterare, med en status snäppet högre än hushållerskans. Men här beaktar jag vad Yvonne Hirdman skriver i sin bok *Att lägga livet till rätta*, som problematiserar 1930- och 1940-talens svenska välfärdspolitik. Hirdman hävdar att denna tids socialistiska kvinnor, dit Forsberg kan räknas, valde sina strider för att nå framåt.⁵⁶ Att teckna ett nytt slags modern kvinna, delaktig i samhällsbygget, kan ses som en strid i sig. Både Märta i *Jordens barn* och Gertrud i *Kvinnan och tistlarna* (1950) är sådana kvinnor, som ingår en ny sorts äktenskap. På så sätt kan Forsberg särskilt i Märtas fall motivera, att hon är både fri och gift. Hon kombinerar uppdrag och kärlek, *love and quest*. *Jordens barn* är på det sättet en utopisk roman.

Den nya tidens kvinna var ett levande begrepp i debatten vid den aktuella tiden. Lundgren skriver att ”[f]rågan om kvinnornas roll i samhällsbygget sattes upp på den politiska dagordningen” och pekar på att debatten var av betydelse för att fler kvinnor började söka sig till journalistiken.⁵⁷ I en artikelserie, publicerad i *Morgonbladet* 1924, refererar Forsberg själv tre aktuella böcker, som på olika sätt utgår från synen på den moderna kvinnan, eller den nya kvinnan.⁵⁸

KÄRLEK

En sida av den sociala omvändelsen är kärleken. I *Eros och korset* blir kärleken, kopplad till väckelsen och idépolitiken, ett spänningsfält där dramatiska saker kan hända. Catharina överger sitt stånd och trotsar sin familj för att bilda en egen.

Kärleken ensam verkar som omvändelse i *I skuggan av Bert* (1958).⁵⁹ Där bryter huvudpersonen Lis plötsligt med sin konventionelle fästman för att gifta sig med den främmande, tungsinte Bert och flytta från hembyn. Därigenom väljer hon framför allt bort något: ”Han [Bert] var upphittaren som funnit mej och dragit mej bort från ett vanligt liv.” (*I skuggan av Bert* 81) Samtidigt är det ett val mellan invariant och annorlunda, jordiskt och himmelskt, förnuft och känsla, stabilitet och längtan, sammanhang och individ. Lis första fästman läser på skogshögskolan, drömmer om framtiden i gestalt av ”kromosomtallar, raka som marmorpelare” (*I skuggan av Bert* 73). Han grälar när hon nju-

ter av att springa ute i regnet. Den sortens förnuft och stabilitet gäller inte för Bert. Om honom heter det istället att "[d]et som verkade främmande hos honom drog våra naiva sinnen" (*I skuggan av Bert* 109). Tillsammans med honom känner Lis hur "hans begär nådde mej som osynlig materia och rörde vid mitt hår, min hals, min hud." (*I skuggan av Bert* 65) Lis upplevelse liknar en omvändelse. Den är inåtvänd och ännu mer plötslig, känsloladdad och okritisk än somliga religiösa väckelser i de tidiga böckerna. När de två blir ett par upplever Lis att hon blir en annan: "Jag var utvald, innesluten i en lysande magisk cirkel och avsondrad från den övriga världen, ensam med honom." (*I skuggan av Bert* 81) Hennes inneslutna tillstånd är intressant att jämföra med hur Erik i *Tungor av eld* ser på Helga sedan hon som nyväckt mött Kristus, den himmelske brudgummen, i en syn som ingen annan ser. För Erik är det som "att Helga dock var långt borta ifrån honom, ja, så långt som om en hel värld hade skilt dem åt" (*Tungor av eld* 205).

Lis är en rymmare i kärlek, bort från konventioner och familj, precis som Catharina i *Eros och korset*. Men lika lite som Olof befriar Catharina befriar Bert Lis. Trycket när han tar i henne är "hårt", han säger "tänk inte" och vill att hon ska sluta jobba (*I skuggan av Bert* 138, 80, 140). Lis kärleksomvändelse är rusig, omtöcknad och för åter tankarna till *Tungor av eld*. Inte heller i byns kapell kunde man ju ge sig hän utan att först uppge den kritiska tanken. När Lis i tysthet frågar sig vem hennes man är får hon som enda svar känslan av sitt "jags undergång" (*I skuggan av Bert* 143). Helga skriver: "Men så länge jag håller mig intill min himmelske brudgum och lever i nära gemenskap med honom, står jag upprätt och faller icke." (*Tungor av eld* 255) Hon gör det, håller sig till brudgummen, och det går inte väl. På liknande sätt håller sig Lis intill Bert. Inte heller det går väl. Förhållandet blir alltmer instängt och destruktivt.

Lis gör samma val som Helga och för båda två leder det fel. Skillnaden är att Lis så småningom kan frigöra sig från Bert, och efter en tid av självrannsakan utbrista: "Jag håller på att skapas igen och få en egen själ." (*I skuggan av Bert* 225) Den första, missriktade rena kärleksomvändelsen har lett vidare till en mer fruktbar inre omvändelse. Här har idealet vad gäller människosyn förskjutits. Den syn på människan som plötsligt ny- och färdigskapad, som den kristna omvändelsen i *Tungor av eld* och *Eros och korset* gestaltar, har ersatts av den mer autonoma, processinriktade bildningssyn som tillåter tillväxt och identitetsskapande. Kärleken är ett otillräckligt redskap för förvandling, men den – liksom tron – finns inom räckhåll efter att en karaktär genomgått en identitetsförvandling.

BILDNING

Ytterligare en social aspekt på omvändelse är bildningen, som när Catharina får "nya ögon att se med". Där väckelse och kärlek orsakar en paulinsk omvändelse är bildningens väg en process.

Bildning hos Forsberg representerar förändring och möjligheten att bli en ny människa. Det gäller exempelvis Gerda, i *Handen med lågan* (1964), som längtar efter att studera men inte kan det, och Sigrid, i *Du är vägd på en våg*, som lyckas skapa denna möjlighet åt sig själv. Till Sven Ottermark i *Den förlorade fadern* skänks å andra sidan plötsligt möjlighet till både bildning, utbildning och titel från den disponentfamilj som adopterar honom. Han gör senare ett val till förmån för bildningsidealet men ur den privilegierades position, bort från styrelseposter och chefskarriär för att istället bli skollärare.⁶⁰

I *Jordens barn* finns två skildringar av paulinsk omvändelse. Det är Jan-Erik och Walter som får uppleva dem. Jan-Eriks omvändelse sker i samband med ett besök på ett bårhus i Antwerpen under hans tid som sjöman:

De var ditskickade för att se på en död, en död utan identitet, troligen en skandinav. En blond jätte låg kall och blå med vidöppna ögon och ett krossår i tinningen. Man kunde inte säga vem han var. (*Jordens barn* 187)

Jan-Erik går ombord igen med bilden av den döde för ögonen.

Då Jan-Erik åter stirrade ut mot Nordsjöns blygrå novemberblock, hade något som liknade en omvändelse nått honom. Gud hade tagit i honom med hårdhandskarna. [...] För första gången kände han sig riktigt i samma båt som de andra kamraterna, matroser och jungmän. (*Jordens barn* 188)

I kontrast mot scenen med den ensamme, identitetslöse döde skildras hur Jan-Erik börjar betrakta kamraterna som en gemenskap. Han ser dem ”med nya ögon. De har fått en individualitet, var och en av dem” (*Jordens barn* 189). Omvändelsen leder till att Jan-Erik börjar engagera sig politiskt med målet att ”väcka självständighetskänslan och tilliten till den egna kraften hos varenda en av dem” (*Jordens barn* 189).

Walters upplevda omvändelse sker en påsknatt när han som krigsfånge delar måltid och vin med sina ryska fångvaktare. En kristen inramning, fastän Walter inte beskriver upplevelsen som religiös. Snarare är det en upplevelse av gemenskap, vilket förenar den med Jan-Eriks:

Jag var matt och svag och kände smärtor i axeln. Men jag fylldes av en stor glädje. Finns det verkligen en plötslig omvändelse, så var detta min omvändelses stund. Jag befriades i denna påsknatt från fruktan.

Jag upplevde en verklig gemenskap med dessa ryssar, som var våra fiender. De blev mina bröder och kamrater. Genom dem kände jag en samkänsla med alla andra människor. [...] Jag blev frälst från fruktan, inte bara dödens och krigets omedelbara fruktan utan mänsklig fruktan överhuvudtaget. (*Jordens barn* 257)

I de här scenerna beskrivs starka upplevelser som förändrar människor, men det är inte längre självklart att någon vet vad en omvändelse är, eller ens att något sådant finns. Ordet har inte den konkreta, kristna betydelsen som etablerades i de historiska romanerna. Ändå är de kristna referenserna centrala som utgångspunkter i en diskussion om människan. Omvändelse får en innebörd som är ifrågasatt, ett led i en bildningsresa som varar längre än en blixtn från himlen, än en plötsligt uppenbarad direktkontakt med Gud.

Det som däremot uttalat omvänder en karaktär i den här romanen, i betydelsen för henne bort till något nytt, är den bildningsresa som Märta gör. I *Jordens barn* finns en kraftmätning mellan två motpoler. Märta väljer mellan å ena sidan Jan-Erik, ”bred och stark”, ”frisk” och med ”viljekraftiga” käkar, en skribent, riksdagsman och socialist som är stolt son till en storbonde men har sagt nej till sitt arv, vägrat följa faderns uppmaning att bli präst och tror på att riva och bygga upp nytt (*Jordens barn* 89, 130). Märtas andra alternativ är Walter. Han är det romantiskt annorlunda, patrioten vars land varit i krig. Han är katolik, och har en sommar i deras barndom tagit över en synd som Märta begått, för att bikta den i hennes ställe hos prästen.

Märta väljer Jan-Erik, logiskt nog då processen och inte den paulinska omvändelsen är central i romanen. Motpolerna hon väljer mellan liknar dem som den hänfödda evangelisten Helga och den kärleksrusiga Lis ställs inför. Åter står det mellan det jordiska och det hängivna, mellan samhällsplikt och individualitet, mellan förnuft och känsla. Men Märtas bildningsresa har möjliggjort ett val i motsatt riktning i förhållande till de mer passionerade hjältinnorna. Där Helga och Lis väljer känslostorm och individuell lyckokänsla väljer Märta det gemensamma, det jordiska samhället. Man kan säga att bildningen segrar i kraftmätningen. Märta väljer bort det slags lycka Helga talar om, ”som smular sönder själen och helar den igen – så där, så att man upplever det ofattbara – det största” (*Tungor av eld* 129). I stället väljer hon att kultivera och disciplinera sin längtan. För att kunna göra det har Märta förändrats och blivit en annan än den Walter minns: ”Och du, du Märta betyder några fullkomligt lyckliga ögonblick i en annan tidsålder, då jag ännu var ung. Så hade jag helst velat behålla dig. / – Då ville du det omöjliga.” (*Jordens barn* 266) Att hon har tagit studentexamen och blivit journalist skildras som betydelsefullt i en återblick:

Egentligen hade du varit som en del av mig, ända sedan vi lekte tillsammans som småbarn, och du bar min synd till bikten. Men den där sommaren visste jag, att det var kärlek. Jag lärde mig också älska studierna. Jag träffade Jan-Erik. En livsåskådning skymtade vagt för mig. Och jag fick lust att själv gå mot ett visst mål. (*Jordens barn* 267)

Det är ett vittnesbörd om Märtas processinriktade omvändelse. Kärleken har förändrat henne, inte bara genom det slags hänfödda kärlekskänsla som gav Catharina nya

ögon att se med, utan i hög grad också genom det kärleken har fört med sig: studierna, ideologin hon blivit del av genom sin man och gemenskapen de känner i och med detta. Likt Wilhelm Meister söker de inte blott sig själva, utan också sitt eget jags plats i samhället.

Individuell aspekt: att omvända sitt jag

Från denna sömnlösa svåra men inte helt olyckliga natt räknade Gerda sin omvändelse. (*Handen med lågan* 186)⁶¹

Att hitta sig själv är viktigt hos Forsberg. I *Tungor av eld* spänner den sjukliga Brita för hästen och gör sig beredd att låta man och barnaskara vara utan henne en hel dag. Hon ska till kapellet, för att "[h]on ville äntligen veta, vad Gud menade med henne" (*Tungor av eld* 124). Gud och ingen annan har det viktiga svaret på vem Brita är, och vad hon behöver.

I och med *Ängel av trä*, *I skuggan av Bert* och *Den förlorade fadern*, som kom 1957–1960, bryter identitetssökande igenom alltmer som motiv och med det en friare form i romanerna. Jagberättande prövas för första gången i *Ängel av trä*, för att bli den genomgående berättarformen i *I skuggan av Bert*. Efter de två romanerna återgår Forsberg i *Handen med lågan* till handlingsromanens form med en intrig berättad i tredje person och i kronologisk ordning. Den är Forsbergs näst sista roman och hör i handling och persongalleri löst ihop med den sista, *Rött ljus i mörker*. Huvudpersonens kamp för sin identitet är central i båda böckerna.

Gerda i *Handen med lågan* anklagas och döms för att ha vållat en brand som förintat hennes barndomshem. I en scen väntar Gerda på att landsfiskalen ska hämta henne till häktet. Hon samtalar med brorsdottern Ingeborg:

- Faster, inte rädde du för att det brann?
- Det är kanske annat jag rår för.
- Men det är så förfärligt att dom kommer och hämtar dej och du ska på häkte i stan. Ingeborg började gråta. Gerda strök henne över ryggen.
- Håll dej lugn, barn lilla! Det som ska ske måste ske.
- Jag förstår, sa Ingeborg och slet de vita skotten från en stor potatis. Ödet, faster, det är ödet!
- Gerda gjorde en häftig rörelse.
- Tala inte om ödet! Det finns inget annat öde än det vi skapar åt oss själva. (*Handen med lågan* 67)

Här råder varken Gud eller ödet, utan människan själv. Gerda är inte säker på vad hon råder för (hon har drabbats av minnesluckor) men det egna ansvaret kommer hon inte ifråga.

Gerdas bror Peter är berättarjaget i *Rött ljus i mörker*. Han är en tidigare framstående operasångare som mist röst. Hans lilla son har dött, han har skilt sig från barnets mor och kastats in i identitetskris. Redan på första sidan frågar han sig: ”Var var jag och vem var jag?”, och fortsättningsvis är det vad romanen till stor del handlar om. ”Jag är Ingen, ingen alls”, säger Peter om sig själv och beskriver sig senare som ”[f]ånge i [...] nuet”. (*Rött ljus i mörker* 7, 22, 39) Meningsbyggnaden är här uppbruten på ett sätt som den inte är i Forsbergs tidigare texter.

Rött ljus i mörker skildrar en frigörelse som till det yttre liknar kristen omvändelse. En del av Peters väg ur krisen går genom täta besök i kyrkan, en annan genom kärleken. Genom romanen ställer han sig gång på gång frågan ”var fanns Gud?” i olika upprepningar, liksom ”Hur kan man få en tro?” (*Rött ljus i mörker* 31, 91, 92, 97, 136) Sådana frågor fanns inte i *Tungor av eld* eller *Eros och korset*. Där handlade det om *hur* man tror på rätt sätt men i de senare romanerna blir de existentiella frågorna allt mer oförmedlat påträngande.

Efter en lång, inåtvänd kris och självpåtagen tystnad får Gerda besök i fängelset av sin bror, Peter. Efteråt ligger hon sömlös och tänker tillbaka på en annan, skrämmande natt som hon upplevt under fängelsetiden: ”Men ännu var hon rädd för det hon hade upplevat den natten någon kom in i hennes cell och denna någon var hon själv, det var kanske en mardröm men också en sanndröm.” (*Handen med lågan* 184) Tanken på att ha mött sig själv blir en vändpunkt: ”Från denna sömlösa svåra men inte helt olyckliga natt räknade Gerda sin omvändelse. Den nya viljan, vilja till liv i stället för till död, hade vaknat och börjat treva efter verklighet, sanning.” (*Handen med lågan* 186) Här vänder också romanens handling. Gerdas minnesluckor fylls ut, hon bryter sin tystnad och kan bevisa sin oskuld i fråga om branden. Hon blir fri både från fängelset och sina skuldkänslor. I slutet av romanen är Gerda på väg att flytta hem till Peter och hans hustru i en ny stad. Det är ett öppet slut i linje med Blau DuPlessis strategiska nya relationsmodeller. Hemkomst till syskonskap och grupptillhörigheter är exempel på hur 1900-talets kvinnliga författare utmanade 1800-talsromanens traditionella slut.⁶²

Under ett samtal visar det sig att Gerda och Peter delar upplevelsen av att vara kliven i sitt inre av en ljus och en mörk sida:

– [...] Man har mött en del, både bekanta och obekanta, som har stått i ett ständigt val mellan den ena eller andra sidan. Och ser du Gerda, det är kampen, att man jämt och ständigt måste välja, varenda dag, varenda timme.

Hon satt tyst en stund med blicken ut mot blommande maj.

– Jag kanske valde också, sa hon lågt. Fast jag valde fel sida.

Han kramade hennes hand och log.

– Men du har möjlighet att välja om! (*Handen med lågan* 206)

Det existentiella sökandet har rört sig långt från väckelsens Brita eller Helga, vilka inte ens tänkte tanken att söka mening i sitt inre utan ville veta vad Gud menar med dem. Sökandet har landat i den moderna identiteten, människor som frågar sig vilka de är och resonerar om var Gud finns, utan garanti för att han är någonstans. Sådant sökande är den hållbara vägen hos Forsberg. När Helga följer Gud och sin undertryckta längtan, går hon under. För Brita går det lika illa. Hon blir frälst, men hänger sig en kort tid efter det. Att vänta in Guds tecken på vad som är bäst att göra med sitt liv är ingen lösning. Bättre då att försöka skapa sitt liv själv, så som Gerda och Peter kommer fram till. Då kan både kärlek och tro också komma till dem.

Sålunda förändras Forsbergs omvändelseskildringar från paulinska till processinriktade och hennes karaktärsskildring från en platonisk, plötslig vändning mot idéernas värld, till en aristotelisk syn på människan som successivt växande, så som de två synsätten beskrivs av Flinn och i överensstämmelse med Richardsons ovan beskrivna paradigmskifte.

I det platonska synsättet finns en koppling till den kristna föreställningen att människan bär på en gömd skatt. Littberger berör den traditionen, liksom Ragnar Ohlsson i sin rapport *Bildning och humaniora*, som är en genomgång av europeisk bildningshistoria.⁶³ Morrison tar upp den, och beskriver den som empatisk omvändelse, det vill säga den sida av omvändelse som rör inlevelsen. Detta slags omvändelse är ett övernaturligt fenomen för de utvalda – för dem med öron att höra, och ögon att se.⁶⁴ Ett exempel är Augustinus sökande efter Gud i sin innersta själ.⁶⁵ Emilia Fogelklou – samtida till Astrid Forsberg och liksom hon lärare, skribent och kristendomsfilosof – är ett annat. I samma tankevärld lever också Brita, Helga och många andra karaktärer i *Tungor av eld*. Särskilt i Forsbergs tidiga romaner finns något av den här mystiska skattletarkänslan. I de senare, moderna identitetsskildringarna går den delvis förlo-rad. Pedagogik- och religionsforskaren Lovisa Bergdahl beskriver att det här är något som sker överlag med synen på den moderna människan och hennes bildning. Med Emilia Fogelklou som exempel hävdar Bergdahl att den mystiska synen på människan kom i skymundan i takt med att moderniteten bröt fram. Detta trots att den svenska bildningssynen genom Wilhelm von Humboldts inflytande har sina rötter både i den kristna mystikens begrepp *imago Dei*, och i Kants *formatio*, i samklang med varandra. Det första begreppet, *imago Dei*, beskriver människan som bärare av Guds avbild inom sig, menad att formas så lik denna urbild som möjligt. Det andra, *formatio*, är ett kultu-

rellt, yttre formande.⁶⁶ I Bergdahls beskrivning har den allmänna synen på bildningsprocessen förskjutits från något styrt av auktoriteter till att få sin utgångspunkt i ett ”modernt och centrerat ’jag’”.⁶⁷

Att förlägga möjligheten till bildningsprocessen till det egna jaget speglar en syn på människan där den är myndiggjord som tänker utan hjälp av traditioner och yttre auktoriteter. Relaterat till idén om avbild och urbild skulle man kunna säga att den moderna människan är sin egen förebild. Hon tänker själv och klarar sig själv. Hon tar kontroll över sitt eget liv.⁶⁸

Den moderna, självständigt tänkande människan med kontroll över sitt eget liv har tagit makten över sin egen bildning från auktoriteterna.

Skattletarkänslan försvinner ändå inte helt ur Forsbergs texter. Ett annat slags sökande har kommit istället. Romanerna handlar fortfarande om gudstro och om att undersöka religiös identitet i ett modernt, sekulärt samhälle. Efter ett helt författarskap som rört sig bort från väckelsernas våldsamma omvändelser sker sökandet efter jaget fortfarande med fördel i en kyrka, som för Peter i *Rött ljus i mörker*. Peter frågar sig aldrig om Gud finns, bara *var*. Hans besök i kyrkan är centrala i handlingen och samtalen med en munk liknar andlig vägledning. Alltihop föregår hans nya tillstånd av frid, mod och förhoppning.

Medan Lis i *I skuggan av Bert* tillfälligt befinner sig på Capri går hon till kyrkan varje dag och kommenterar det med att: ”Här behöver jag inte leta efter min själ, här behöver jag inte tvivla, jag bara blir som de andra och tar emot.” (*I skuggan av Bert* 172f) Detta kan jämföras med hur Franco Moretti i *The way of the world* beskriver att bildningsromanens hjälte frivilligt begränsar sin frihet, genom äktenskap.⁶⁹ För Lis sker en frihetsbegränsning genom kyrkan, också en typ av frivilligt socialt kontrakt.

Rätten till individuell tro kan enligt Viswanathan vara den enda synliga, återstående resten av religion i det moderna samhället. Därmed ligger utmaningen i att värna denna rätt, utan att för den skull reducera religiös subjektivitet till känslor. På ett motsvarande sätt kan den individuella omvändelsen ses som den återstående, synliga resten av kristen omvändelse i Forsbergs sena romaner.

Slutdiskussion

MOTPOLER

Hos Forsberg återkommer ofta en kraftmätning mellan tanke och känsla, mellan jordiskt och himmelskt. Det handlar delvis om den klassiska motsättningen mellan *love and quest*, kärlek och sökande, för hjälten. Den kan gestaltas i relationen mellan individ och samhälle eller i ett kärleksförhållande, som Helgas och Eriks i *Tungor av*

eld. Där Helga står för oro, längtan och vekhet (känslan och det himmelska) är Erik å andra sidan ro, trygghet, friskhet, ärlighet, styrka och manlighet (tanken och det jordiska) (*Tungor av eld* 45).

Olof i *Eros och korset* för en kamp mellan att trycka ner och bejaka sin längtan. Efter sitt första möte med Catharina har han en mardröm där kvinnan är hans fiende i ”den rasande kampen mellan de två jagan [...] i blodet”:

Olof kämpade. Under nattens sista timme hade hans eget jag delat på sig. Den ene Olof var kvidande och maktlös, den andre full av svällande kraft och barbariska lustar. Så påtaglig var ituklyvningen, att den svagare Olof kände sig rentav utträngd från den smala, hårda bädden.

– Magistern talar i sömnen, som vore han anfäktad! Nu är det tid att stiga opp. Huspigan stod vid huvudgården. Olof slog upp ögonen. (*Eros och korset* 25)

Huspigan som väcker Olof har ”äpplekinder” och ”runda, förföriska former” (*Eros och korset* 26). Olof känner den lust, som kommer att leda till hans undergång. Den rena kärleken föreställer han sig i motsats till lustarna som överjordisk. Då han just träffat Catharina ser han en liten jungfru materialiseras i himlen. Han kan inte kombinera sin andliga längtan med det jordiska livet. Först på sin dödsbädd, då han är ensam och föraktad, upplever han frid och försoning.

För Helgas del lättar spänningen i hennes kraftmätning och den andliga lyckan börjar i och med frälsningsögonblicket: ”Efter bönsens slut lade predikanten sina händer på hennes huvud. Därvid gick som en elektrisk stöt genom kropp och själ på Helga. Lyckokänslan kom på henne överväldigande och grep nu liksom ångesten nyss tag om hennes hjärta. Själens dallrade av lust.” (*Tungor av eld* 194) Omvändelsen är konkret, fysisk och religiös, kopplad till den föregående bönen, som har fått Helgas ångest att skingras. Den är också kopplad till predikanten, som Helga senare tillstår att hon kanske är förälskad i, alltså i någon mån till jordisk kärlek.

Efter omvändelsen får Helga ”kraft att lämna allt världsligt och fåfängligt” (*Tungor av eld* 198). Redan tidigare har hon haft en mardröm om fästmannen, och tanken att jordisk kärlek hindrar vägen till himmelsk lycka väcks nu hos henne och i och med omvändelsen bryter hon med Erik och hela hans familj.

Järvstad hävdar att hjältinnan i den kvinnliga utvecklingsromanen knappast har möjlighet att uppnå det sammanhängande jag, som är ändamål i både den kvinnliga och den manliga utvecklingsromangenren.⁷⁰ Järvstads påstående gäller i hög grad för Helga. Hon lyckas inte göra som Goethes Wilhelm Meister: kombinera frihet – vilken för hennes del innebär andlig kallelse – med plikt. Äktenskapet är en jordnära motpol till den andliga tillvaro som Helga till sist väljer, men det beskrivs inte som någon möjlig väg till harmoni.

Denna omöjlighet att förena kärlek och uppdrag motsvarar det Blau DuPlessis beskriver, nämligen att 1800-talsromanens möjlighet att uppnå harmoni genom äktenskapet var förbi. Det har också en parallell i Wilhelm Meisters tudelning mellan frihet och plikt, och i Morettis resonemang om bildningsromanhjältens konflikt mellan självbestämmande och socialisering.⁷¹ De hjältar Moretti studerar, i de ursprungliga bildningsromanerna skrivna mellan franska revolutionen och kapitalismens etablering i Västeuropa, lyckas dock förena motpolerna frihet och plikt, estetiskt arbete och arbete för försörjning, individualism och socialisering. Hos Moretti karakteriserar denna förening bildningsromanen. Applicerade på Forsberg kan de motpolerna översättas till kraftmätningen som i tidiga berättelser står mellan himmelskt och jordiskt, eller sett på ett annat vis, mellan att leva ut sin längtan och att disciplinera den. Individualismen är hos Forsberg det himmelska, det är Helgas längtan i *Tungor av eld*, efter en sönderslitande, frälsande lycka. Den står i motsats till socialiseringen som konkret gestaltas av det jordiska, av gården och disciplinen kring dess praktiska skötsel.⁷²

I *Jordens barn* gör huvudpersonen Märta ett försök att kombinera äktenskap och frihet. Både Märta och berättaren tror i den romanen på utopin om den nya, moderna kvinnan. Märta väljer mellan Jan-Erik och Walter, men också mellan olika livsinställningar. Hon säger: ”Jag är som två personligheter. Den ena är ganska nöjd och tillfredsställd med livet, den andra längtar alltid efter något utöver den vanliga vardagslyckan”.⁷³ Det är samma inre konflikt mellan det jordiska och det andliga som i *Tungor av eld*, men här gestaltad utan religion som draghjälp.

GENRE

Det nyss nämnda exemplet i *Jordens barn* liknar faktiskt en harmoni som påminner om bildningsromanens, men då snarare som förhoppning eller utopi. Märta har en utopisk tro på kärlek och arbete, frihet och plikt (”den nya kvinnan”), himmelskt och jordiskt samtidigt.

Jag vill ändå inte hävda att detta är en renodlad bildningsroman. Hos Moretti är genren bildningsroman i dess tidigaste former avbildandet av ett gott och meningsfullt förhållande mellan individ och samhälle. Priset för denna meningsfullhet är friheten men belöningen är harmoni.⁷⁴ I de exempel jag gett på kraftmätningar hos Forsberg finns det inte utrymme för en sådan harmonisk förening. Karaktärerna är tvingade att välja, det vill säga att individens själsliga sökande (Walter; frälsningen) står i motsats till samhällelig integrering (Jan-Erik; äktenskapet). Friheten är hos Forsberg omvändelse, kärlek och längtan. Plikten är familjen och samhället, men även kampen för det rättvisa samhället (idépolitiken). I början av författarskapet dör Forsbergs hjältar av att välja friheten, eller vänder tillbaka till plikten, om än med en möjlig öppning mot ett nytt slags starkare tillvaro i en ny familjebildning. Anden och köttet kan inte

förenas inom Olof i *Eros och korset* så länge han lever. Catharina i samma roman flyttar in hos kyrkoherdens familj. De senare hjältarna är mognare, mer assimilerade och kompromissvilliga. Yttre faktorer styr inte längre deras handlande, utan inre, genomtänkta beslut. Resultatet blir likväl detsamma. Integreringen är det som fungerar, och nu också det som hjältarna väljer. Det är skälet till att Märta inte vill ha Walter, den anorlunda, och till att Lis gör ytterligare ett försök med ett parförhållande.

Inte heller i Kristin Järvstads material av svenska 1900-talsromaner är det fråga om någon syntes av Morettis slag. Här är genren ”uttryck för en kritik mot det patriarkaliska samhälle protagonisten växer upp i”. Själligt sökande står som motsats till integrering och hjältens relation till den samhälleliga sfären är komplicerad, det går inte att förena de två. Utifrån sitt material är Järvstad tveksam till om den kvinnliga huvudpersonen överhuvudtaget har möjlighet att uppnå ett sammanhängande jag.⁷⁵ Maria Lival-Lindström däremot, som behandlar den kvinnliga, finlandssvenska bildningsromanen i sin avhandling *Mot ett eget rum*, kommer utifrån sitt material fram till att den kvinnliga huvudpersonen faktiskt har möjlighet att uppnå det sammanhängande jaget.⁷⁶ Hos Forsberg skönjer jag en ambivalens, även om texterna gestaltar en övertygelse om att det sammanhängande jaget är möjligt. I *Jordens barn* får vi veta att Märta tror på harmoni men aldrig riktigt kan se att den fungerar. Det som står i vägen är en ojämlikhet i förhållandet till den lätt dominante och hycklande Jan-Erik (*Jordens barn* 178, 91).

Littbergers tes är att omvändelseromanen stammar ur religiös bekännelselitteratur, även om hon menar att den också står nära utvecklings- och bildningsromanen.⁷⁷ Ny-moen anser däremot att omvändelseromanens ursprung finns i bildningsromanen, och i den moderna, borgerliga, protestantiska romanens jag med klara gränser runt sin egen individualitet.⁷⁸

Den allt öppnare och tydligare upptagenheten av jaget i Forsbergs verk gör mig benägen att inta samma ståndpunkt som Littberger gör i fråga om sitt material, nämligen att Forsbergs romaner stammar ur bekännelselitteratur snarare än bildningsromanen och utvecklingsromanen. Jag förstår då genren i linje med Littberger, som en skildring av att människan uppträcker Gud genom sig själv. I bekännelselitteratur inom till exempel puritanismen är omvändelse tätt förknippad med vittnesbördet om den och i dessa berättelser är jagets personliga upplevelse central.⁷⁹

Det mest främmande är att beskriva Forsbergs romaner som utvecklingsromaner, en genre som enligt Tommy Olofssons definition är naturalistisk och pessimistisk. Forsbergs hjältar är positiva, inställda på handling, som i bildningsromanen enligt Olofsson.⁸⁰ Alla Forsbergs böcker genomsyras av hoppfullhet, samhälleligt engagemang och tro på ansvarstagande individers förmåga att förändra världen. Järvstads slutsats att den kvinnliga hjältinnan inte kan uppnå ett sammanhängande jag stämmer inte heller in på Forsbergs mestadels hoppfullt tecknade karaktärer.

Men det är också främmande att jämföra en kvinnlig 1900-talsförfattare och hennes oftast kvinnliga romankaraktärer med bildningsromanen. Denna genre är alltför belastad av utgångspunkten att huvudpersonen är en man i en besutten omgivning. Det blir svårt när det gäller en kvinnlig författare att anamma de motsatspar som definierar genren hos Moretti. Plikten, som den ser ut för den manliga hjälten, har inte varit tillgänglig för kvinnor och därmed blir friheten inte heller frihet. Friheten för Forsbergs kvinnor på landet innebär utbildning och ekonomisk självständighet genom ett yrke, som lärarinna, sjuksköterska, journalist, postfröken eller bokhandelsbiträde. Morettis motsatspar ”capitalistic work” och ”aesthetic work” går inte att tillämpa på dessa hjältninor.⁸¹ Moretti konstaterar själv att hans definition exkluderar bildningsromaner om ”de andra” – kvinnor, arbetare, afroamerikaner – eftersom den utesluter texter tillkomna efter kapitalismens genombrott.⁸²

DET SOCIALA INGENJÖRSKAPET

Forsberg var förankrad i både kristendom, pedagogik och socialdemokrati. Hon skrev om religion, ideologi, institutioner som barnhem, skola, sjukhem, vanförestalter och förlossningshem för ogifta mödrar. Hon var känd för att skriva även journalistiska texter om sociala ämnen. Hon framför argument för friare uppfostran av barn och vikten av att ta socialt ansvar för samhällets svaga. År 1923 beskriver Forsberg i den socialdemokratiska kvinnorörelsens tidning *Morgonbris* frihet under ledning som ett pedagogiskt ledord. I *Kvinnan och tistlarna* beskrivs läraren Gertrud: ”den här fröken hon är alldeles olik – – bara pratar med barna och låter dom prata och säga till, vad dom vill höra”.⁸³

I hennes romaner gestaltas också det socialpolitiska program, som växte fram med folkhemmet och har beskrivits som ett socialt ingenjörskap. Fenomenet har problematiserats i litteratur, forskning och debatt för sina drag av överförmynderi och utskiljande av ”starka” från ”svaga”.

I *Kroppens tunna skal* beskriver idéhistorikern Karin Johannisson hur tidens stora folkhälsoprojekt band samman individens kropp med samhällets, och kroppen med själen:

Projektet omfattade kroppens sundhet, men också själens. På 1930-talet sammansmältes socialhygien med en ny typ av social ingenjörskonst som inte bara ville skapa en frisk människa, utan en *ny* människa: sund, stark, rationell, villig att underordna sin oförnuftiga kropp den förnuftiga samhällskroppen.⁸⁴

I samma stycke citerar Johannisson Alva och Gunnar Myrdal, som i *Kris i befolkningsfrågan* skriver att: ”[d]åliga vanor måste vridas rätt, de oförståndiga måste upplysas, de ansvarslösa väckas” (min kursivering).⁸⁵ Jämför hur det för samhällsförnyaren Jan-Erik

i *Jordens barn* gäller att ”väcka” något hos sina kamrater, sedan han haft en upplevelse som ”liknar” omvändelse (*Jordens barn* 189).

I de tre texter som jag nu nämnt påminner det tidiga 1900-talets socialpolitiska program om väckelse. Människan ska ”väckas” och bli ”ny”. De sociala nydanarna använder delvis samma ord som förut så ofta har beskrivit frälsningen. Det är dock inte längre genom Jesus som individen ska döda sitt gamla jag och födas på nytt, utan genom att sköta sin kropp. Samtidigt som statskyrkan fick släppa bit för bit av världslig makt till den sekulära samhällsförvaltningen tycks denna också ha tagit över begrepp som tidigare skildrat omvändelse och andra delar av ett kristet liv. Karin Johannisson gör samma iakttagelse:

Det är slående hur det religiösa språket – skuld, straff, botgöring och försoning – lyfts fram, tömt på sitt himmelska innehåll, inlemmat i en världslig ordning. Hygien betydde rening och förlösning, en rening som byggde på rationalitet och därför låg i människans egen hand.⁸⁶

Denna drivkraft att rationellt omskapa både individerna och samhället finns gestaltad i Forsbergs romaner. Det gör också parallellerna till kristen väckelse.

Mitt första exempel på det är *Du är vägd på en våg*. Sigrid, sköterska på en vanförestalt, har i hemlighet gett en dödlig dos morfin till en begåvningshandikappad, destruktiv pojke, Sigge (*Du är vägd på en våg* 247 f.). Långt senare erkänner hon, men den rättsliga prövningen läggs ner.

Det andra exemplet är *Kvinnan och tistlarna*. Sanfred, ett ”problembarn”, begår brott och hittar ingen plats i samhället. Huvudpersonen Gertrud är rädd och skeptisk till honom medan fästmannen Arne engagerar sig och vill hjälpa (*Kvinnan och tistlarna* 41 f.).

Med Sigge och Sanfred skildrar Forsberg två karaktärer som inte passar in och problem som uppstår kring det. Gertrud säger om Sanfred: ”Jag har bara önskat att en onödig och skadlig människa som gjort mig ont, skulle dö!” (*Kvinnan och tistlarna* 292) Och Sigrid tycker det är som att hålla sand fram och tillbaka när hon uppehåller livet på en ”sinnesslö” patient. Om än tyngd av skuld och tvivel argumenterar hon både för tvingande barnbegränsning och förebyggande barmhärtighetsmord på ett barn: ”Det var min plikt att döda Sigge. På något dunkelt sätt kände jag mig villig att offra allt för min plikt.” (*Du är vägd på en våg* 117 f., 126 f., 171 f., 246 f.)⁸⁷

Den som likt Forsberg vill hävda att massan bör ses som jämlika individer måste rimligen ställa sig frågan hur utanförskapet och de mindre förståndiga och destruktiva inslagen i mänskligheten passar i helhetsbilden. Och hur ska människorna i innanförskapet bemöta detta? Ska en del människor tas om hand? Oskadliggöras? Ignoreras?

I *Du är vägd på en våg* får olika argument i den frågan komma till tals genom parts-

inlagor av kollegor till Sigrid och i biberättelser. Ska den fattiga änkan på fria marknaden gynnas med en vävbeställning, eller ska institutionens arbetshem få den? Varför får de intagna på sinnesslöanstalten fri tandvård när inte självförsörjande fattiga får det? Några definitiva svar ges inte, snarare är det frågorna som är författarens ändamål. (*Du är vägd på en våg* 205, 216)

I *Kvinnan och tistlarna* är frågan mer komplex. Medmänniskor griper in men lyckas inte hjälpa Sanfred. Uppfostringsanstalt är på tal "[m]en läkaren kunde inte förklara honom sinnessjuk" (*Kvinnan och tistlarna* 29). I en dramatisk upplösning blir Sanfred till slut frälst och omvänd, men också fysiskt handikappad och intagen på en institution. En kombination av trons och det sekulariserade samhällets krafter löser situationen. I teorin skulle både Sanfred och Sigge rymmas i pastor Olofs tal i *Eros och korset* om jämlika "individer, personer, själar". I praktiken vet ingen hur de ska hitta sin plats. "Vi kan inte göra som fåglarna [...] [h]acka ihjäl dom", säger Arne (*Kvinnan och tistlarna* 293). Bokens sista sidor beskriver hur Gertrud sitter med en trasslig stickning och säger att för henne är Sanfred "det onda". Arne replikerar att "[h]an har gjort oss ont, men han är inte ond" och att "[v]i tar bort nöden. Vi förbjuder den stinkande och pinsamma fattigdomen. Men dessa andra fattiga har vi alltid kvar. Sanfreds släkte." (*Kvinnan och tistlarna* 293) Arne tänker i tysthet på en socialt arbetande frälsningskapten. Denne "har en tro, som trummar mot hjärtan och plånar ut den andliga klasskillnaden mellan människa och människa. Vid botbänken får alla samma benådning. Vid botbänken råder inte ens jämlikhet eller rättvisa utan bara broderskap och nåd." (*Kvinnan och tistlarna* 293 f.)⁸⁸

Ragnar Ohlsson behandlar också detta problem. Han konstaterar att idén om individens unika personlighet och varje människas lika värde, som först uppträdde i och med att kristendomen slog igenom i västerlandet, står i ett spänningsförhållande till tanken att sträva efter ett människoideal:

Mellan detta hävdande av varje människas värde, oavsett dygd, bildning eller ställning, och tanken på det medvetna eftersträvandet av ett människoideal [...] råder ett intrikat spänningsförhållande. Å ena sidan måste varje tanke om personlighetsideal innebära någon form av gradering av människor: man kan komma längre eller kortare väg mot fulländningen, och detta kommer i konflikt med tanken att alla människor är lika mycket värda. Å andra sidan kan betoningen av varje individs unika möjligheter och den mänskliga individens värdighet och rättigheter motivera att varje människas liv bör få utvecklas så långt dess förutsättningar tillåter.⁸⁹

Detta spänningsförhållande mellan olika idéer väger och mäter Forsberg i sitt författarskap. Samhälle och kristendom gör till slut gemensam sak i fallet Sanfred, väckelse och jämlikhet samverkar för ett gott liv åt en individ.

De sociala ingenjörerna lyckades inte samla alla individer under samma frigörelse och jämlikhet. Den målsättningen fungerar inte fullt ut hos Forsberg heller. Men kanske alla kan ges samma möjlighet att nå ett samlat och frigjort jag. Även för den som inte når fram till ett människoideal, som Sanfred, finns frälsningen och nåden beredd. Sanfreds omvändelse är samma slags dramatiska, kristna förändring till skötsamhet och ett bättre liv som i de historiska romanerna:

– Vad vill ni mig, karl? skriker hon.

– Bara göra opp, för nu har jag gjort opp med Gud. Jag är frälst, tack och lov! Jesus han bryr sig om en annan, han tar sig an en stackars usling...

[---]

– Jag var den svartaste bland syndare, snyftar Sanfred. Men Jesus förbarmade sig...
(*Kvinnan och tistlarna* 265 f.)

Tillbaka på ruta ett, skulle man kunna säga. Väckelsen är bra att ha, åtminstone som komplement när inget annat fungerar. Kanske går det att se omvändelsen i Forsbergs intriger som mätare på hur pass bra det sekulära samhället fungerar som jämlikt system för individerna. Så länge samhället inte riktigt tillfredsställande håller vad det lovar finns omvändelsen kvar som en möjlighet. Samhällets minsta och mest oskyddade ryms faktiskt i Guds gamla, välbekanta famn men inte alltid i samhällets nya, vida, fria.

NOTER

- 1 Bibeln skildrar apostlarnas uppfyllelse av helig ande på pingstdagen på följande sätt: ”Och tungor såsom av eld visade sig för dem och fördelade sig och satte sig på dem, en på var av dem”. Apostlagärningarna 2:3, *Bibeln*, Stockholm 1948, s. 179.
- 2 Astrid Forsberg, *Tungor av eld*, Uppsala 1929, s. 279 f. Efter första referens till varje roman-titel görs hänvisningarna i löpande text med sidhänvisning.
- 3 Frank K. Flinn, ”Conversion: Up from Evangelicalism or the Pentecostal and Charismatic Experience”, i *Religious Conversion. Contemporary Practices and Controversies*, red. Christopher Lamb & M. Darrol Bryant, London/New York 1999, s. 54.
- 4 Ruth Levitas, *The Concept of Utopia*, Oxford 2011, s. 209.
- 5 De artiklar av Forsberg som jag haft tillgång till i Kvinnsams sökdatabas är publicerade i *Morgonbris* 1923–1924 och i *Hertha* 1946–1949. Det är författarporträtt, bokanmälningar och utredande artiklar bl.a. om folkrepresentationens bostadsband, om nya sociala och pedagogiska strömningar och den österrikiska Kinderfreunderörelsen, om prostitutionsproblemet och lösdrivarlagen och om vittnesmål av koncentrationslägrens offer.
- 6 De senaste 40 åren har biblioteken i Forsbergs födelselän Gävleborg gjort totalt 311 utlån

- av hennes böcker. Under 2015 lånades två titlar ut. Statistikutdrag från Gävleborgs bibliotek, 10.12.2015. Artikelförfattaren står för ett av lånen.
- 7 De referensverk jag använt mig av är: Harald Elovson, "Forsberg, Astrid Margareta", i *Svensk uppslagsbok*, Malmö 1950, band 10; Allan Sandström, "Forsberg, Astrid", i *Norrländsk uppslagsbok*, Höganäs 1993, band 1; Bernt-Olov Andersson, *Gästrik-Hälsinge Litteratur*, Hedemora 1996; Anne Brügge, "Astrid Forsberg", i *Röster i Hälsingland*, Anne Brügge (red.), Stockholm 2007.
 - 8 K. Josef Nilson, *Släkthistorisk samling från Bergsjö och Hassela socknar inom Gävleborgs län*, red. Sten Wahlund, Stockholm 1965, s. 200.
 - 9 Andersson 1996, s. 281–284.
 - 10 Intervju med Ethel Engberg, 8.12.2015.
 - 11 Andersson 1996, s. 281; Sandström 1993, s. 314.
 - 12 Brev från Astrid Forsberg till Sven Lidman 4.11.1929, Kungliga biblioteket, Sven Lidmans arkiv KB1/L83.
 - 13 Elovson 1950, s. 56.
 - 14 V.N., "Astrid Forsberg död", *Svenska Dagbladet* 29.9.1966; Andersson 1996, s. 283.
 - 15 Andersson 1996, s. 282; Brev från Astrid Forsberg till Fredrik Ström, 31.12.1935, Göteborgs universitetsbibliotek, Handskriftsavdelningen, Skriftställaren Fredrik Ströms arkiv H 134:83; V.N., *Svenska Dagbladet* 29.9.1966.
 - 16 V.N., *Svenska Dagbladet* 29.9.1966.
 - 17 Brügge 2007, s. 42.
 - 18 Jan-Olov Nyström, "Upp ur glömskan. Erotik och väckelse", *Hudiksvalls Tidning* 25.7.2002.
 - 19 V.N., *Svenska Dagbladet* 29.9.1966; "Astrid Forsberg död", *Dagens Nyheter* 29.9.1966.
 - 20 A. G. S-e., "Triangelndrama bland alper", *Dagens Nyheter* 29.10.1945.
 - 21 Brev till Fredrik Ström 13.12.1935.
 - 22 Brev från Astrid Forsberg till Hildur och Jalmar Furuskog 5.3.1946, Göteborgs universitetsbibliotek, Handskriftsavdelningen, Rektor Jalmar Furuskogs papper Acc. H 1961:52. (Arkivet är stort, över 200 kapslar, det finns ingen detaljerad förteckning. På kapseln med brevet ovan står det: Jalmar Furuskogs brevsamling, S.H.T. Dahlgren – A.M. Forsberg.)
 - 23 Forsberg var en av cirka 250 kvinnliga debutanter under 1920-talet, och en av det 30-tal som kom att ge ut minst sju verk. Pia Lamberth, "Som ensamma fyrar i natten? En främst kvantitativ undersökning av kvinnliga svenskspråkiga författares aktivitet 1900–1949", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1991:3, s. 31–42.
 - 24 Lundgren namnger ett femtiotal fasta kvinnliga medarbetare bara vid Stockholmstidningarnas redaktioner på 1930-talet, vilket är omkring dubbelt så många som Margareta Berger kartlagt i pionjärverket *Pennskaft. Kvinnliga journalister under 300 år*, Stockholm 1977. Katarina Lundgren, *Solister i mångfalden. Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, Stockholm 2002, s. 12, 53.
 - 25 Lamberth 1991, s. 35 f.
 - 26 Kristin Järvstad, *Att utvecklas till kvinna. Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige*, Stockholm/Stehag 1996, s. 232.

- 27 Ingrid Nymoén, ”Omvendelsefortellinga som sjanger”, *Kirke og kultur*, 1992:1, s. 29–44.
- 28 Nymoén 1992, s. 38, 35, 41.
- 29 Lundgren 2002, s. 59–60.
- 30 *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/omvändelse> (13.4.2016).
- 31 Ibid.
- 32 *Religionslexikonet*, red. Stefan Ewald, G. Denzler, A Lohner & W Graf, Stockholm 1996, s. 400.
- 33 Inger Littberger, *Omvändelser. Nedslag i svenska romaner under hundra år*, Stockholm/Stehag 2004, s. 16.
- 34 Littberger 2004, s. 23; Lena Löwendahl, *Religion utan organisation – om religiös rörlighet bland privatreligiösa*, Stockholm/Stehag 2005, s. 26.
- 35 Littberger 2004, s. 21.
- 36 Efter nya testamentets berättelse om aposteln Paulus. Som anhängare av fariséerna var Paulus på väg till Damaskus för att spåra upp och förfölja kristna, när han fick en vision av Jesus och blev en av hans apostlar i stället.
- 37 James T. Richardson, ”The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/Recruitment Research”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1985:2, s. 164.
- 38 Löwendahl 2005, s. 26.
- 39 Flinn 1999, s. 54.
- 40 Littberger 2004, s. 31 f.; Löwendahl 2005, s. 29.
- 41 Hans Jonsson, ”mene te’kel”, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/mene-tekel> (26.1.2016); Daniel 5:25–28, *Bibeln*, 1948, s. 1136.
- 42 Harold Bloom, *Omens of Millennium. The Gnosis of Angels, Dreams and Resurrection*, London 1996, s. 19 f.
- 43 Littberger 2004, s. 17.
- 44 Ralph Metzner, ”Ten Classical Metaphors of Self-Transformation”, *The Journal of Transpersonal Psychology*, 1980:1, s. 47–62.
- 45 Gauri Viswanathan, *Outside the Fold. Conversion, Modernity, and Belief*, Princeton, N.J., 1998 s. 20, 240, xvi f.
- 46 Rachel Blau DuPlessis, *Writing beyond the Ending. Narrative Strategies of Twentieth-Century Women Writers*, Bloomington 1985, s. 1 f., s. 47 f.
- 47 Astrid Forsberg, *Ängel av trä*, Stockholm 1957, s. 28.
- 48 Astrid Forsberg, *Eros och korset*, Stockholm 1937.
- 49 När romanen kom ut, 1937, hade herrnhutismen fem år tidigare varit aktuell och åtminstone i kyrkliga medier uppmärksammas med anledning av sitt 200-årsfirande. Se Ulrika Lagerlöf Nilsson, ”Julboken, biskopinnan och missionen. Om Julia Aurelius förhållande till herrnhutismen”, i *Från Sara Greta till lilla svarta Sara. Väckelsen i litteraturen och väckelsens litteratur*, red. Anders Persson & Daniel Lindmark, Skellefteå 2009, s. 323.
- 50 *Nationalencyklopedin*, ”herrnhutism”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/herrnhutism> (26.7.2016).
- 51 Littberger 2004, s. 20; Löwendahl 2005, s. 31.

- 52 Astrid Forsberg, *Rött ljus i mörker*, Stockholm 1965, s. 49, 97.
- 53 David Thurfsjell, *Det gudlösa folket*, Stockholm 2015, s. 46.
- 54 Astrid Forsberg, *Du är vägd på en våg*, Stockholm 1935, s. 71–84.
- 55 Astrid Forsberg, *Jordens barn*, Stockholm 1944, s. 269, 58, 246.
- 56 Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm 2000, s. 163.
- 57 Lundgren 2002, s. 65 f., 74.
- 58 Böckerna som refereras är *Kvinnans själ* av Gina Lombroso-Ferrero, *Sexualitet och kultur* av Rosa Mayreder och *Den nya moralen och arbetareklassen* av Aleksandra Kollontaj. Astrid Forsberg, ”Kvinnoproblem och livsideal”, *Morgonbris*, 1924:4, 5, 7, 10.
- 59 Astrid Forsberg, *Iskuggan av Bert*, Stockholm 1958.
- 60 Astrid Forsberg, *Den förlorade fadern*, Stockholm 1960.
- 61 Astrid Forsberg, *Handen med lågan*, Stockholm 1964.
- 62 Blau DuPlessis 1985, s. 1 f., s. 47 f.
- 63 Littberger 2004, s. 15; Ragnar Ohlsson, ”Bildning och humaniora”, i *En rapport från UHÄ-projektet Humaniora i samhället*, 1982:21, s. 24.
- 64 Morrison 1992, s. xii f.
- 65 Littberger 2004, s. 27.
- 66 Lovisa Bergdahl, ”Religion och bildning. Emilia Fogelklou”, i *Svenska bildningstraditioner*, red. Anders Burman & Per Sundgren, Göteborg 2012, s. 235.
- 67 Ibid, s. 236.
- 68 Ibid, s. 237.
- 69 Franco Moretti, *The Way of the World. The Bildungsroman in European Culture*, London/New York 2000, s. 22.
- 70 Järvstad 1996, s. 242.
- 71 Moretti 2000, s. 15.
- 72 Ibid, s. 64 f.
- 73 Forsberg 1944, s. 270.
- 74 Moretti 2000, s. 15 f., 23, 63, 65.
- 75 Järvstad 1996, s. 241 f, 188, 231.
- 76 Maria Lival-Lindström, *Mot ett eget rum. Den kvinnliga bildningsromanen i Finlands svenska litteratur*, Åbo 2009, s. 313.
- 77 Littberger 2004, s. 27, 25.
- 78 Nymoen 1992, s. 31, 33.
- 79 Littberger 2004, s. 27, 62.
- 80 Tommy Olofsson, *Frigörelse eller sammanbrott. Stephen Dedalus, Martin Birck och psykologin*, Stockholm 1981, s. 40.
- 81 Moretti 2000, s. 31.
- 82 Ibid, s. ix.
- 83 Astrid Forsberg, *Kvinnan och tistlarna*, Stockholm 1950, s. 94.
- 84 Karin Johannisson, *Kroppens tunna skal*, Stockholm 1997, s. 227.
- 85 Alva Myrdal & Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm 1997, s. 226.

- 86 Johannisson 1997, s. 232.
- 87 *Du är vägd på en våg* kom ut 1935, det år då den första svenska steriliseringslagen trädde i kraft och gjorde det möjligt att med rashygieniska argument sterilisera ”utvecklingsstörda” eller ”sinnesslöa”. Lagen utvidgades ytterligare 1941. *Nationalencyklopedin*, ”Den svenska steriliseringspolitiken”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sterilisering/den-svenska-steriliseringspolitiken> (26.7.2016).
- 88 Den trassliga stickningen för tankarna dels till Gerda i *Handen med lågan*, s. 82, som också trasslar med en stickning i en gestaltning av sitt tillbakablickande, dels till artikeln ”Majtankar” i *Morgonbris* 1924:5, s. 10, där författaren skriver: ”Hushållsbekymmer och strumpstoppling äro inte tillräckliga ursäkten för kvinnans slöhet inför politiska och sociala frågor, som gäller hela samhällets väl och ve.”
- 89 Ohlsson 1982, s. 17.

ABSTRACT

Malin Gunnarsson, MA at the Department of Humanities, Comparative Literature, Mid Sweden University

Revival, Opposition, Identity: Conversions in Astrid Forsberg's Novels (Väckelse, opposition, identitet. Omvändelser hos författaren Astrid Forsberg)

This essay explores the work of the Swedish author Astrid Forsberg. It focuses on the theme of conversion, which recurs in all ten of her novels. The books were written between 1925 and 1965. Forsberg was born in Bergsjö in 1898. She grew up in a Baptist home and later converted to Catholicism. Before her debut as a fiction writer she was a teacher and a journalist. She also wrote drama and poetry. Forsberg died in Stockholm in 1966.

This essay identifies three separate aspects of the conversion theme: Christian, social and individual. The Christian *revival conversion* functions as a standard model. It is expressed both as a love for Christ and as a life lived in conscientiousness. The *social conversion* is expressed through opposition, love and *Bildung*. Finally, the *individual conversion* is the character's struggle for a genuine self-image. This essay identifies a shift in Forsberg's work, from identity creation in a Christian context, to a corresponding identity creation that is secular and individualistic. Subsequently there is a move back, where the characters turn to God again, but from a more individualistic vantage point. These shifts between different ways of identifying creation in Forsberg's novels have a parallel in the differences between a philosophical and a rhetorical ideal of education, as reflected in the German word *Bildung*.

Keywords: Astrid Forsberg, revival, conversion, opposition, identity